

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 352(497.4)"1770/1849"

Prejeto: 18. 5. 2006

Začetki občin na Kranjskem*

JOŽE ŽONTAR

dr. zgodovinskih znanosti, arhivski svetnik, redni profesor v pokoju
Zoisova ul. 30, SI-4000 Kranj

IZVLEČEK

Občine imajo svoje korenine po eni strani v vaških in mestnih skupnostih, po drugi strani pa v najnižjih upravnih enotah, ki jih je ustanovila absolutistična država. Potreba po teh se je najprej pokazala pri popisu prebivalstva ter novačenju (1770), ob jožefinski davčni in urbarialni regulaciji (1789), nato po obnovi avstrijske oblasti leta 1814 v obliki glavnih občin in podobčin. Potrebno je poudariti, da je bila Kranjska od leta 1809 del francoskih Ilirskih provinc in je imela nato od leta 1814 tudi drugačno ureditev organov na nižji stopnji. Podobčine so doživele manjše teritorialne spremembe ob izdelavi franciscskega zemljiško-davčnega katastra. V podobčine so leta 1814 vključili tudi nekdanje soseske ter mesta (z izjemo deželnega glavnega mesta Ljubljane) ter trge. Skladno z opisanim razvojem so se spreminjale tudi funkcije predstojnikov občin, tako imenovanih rihtarjev.

Poslovanje občin je bilo še zelo pomanjkljivo urejeno. Leta 1843 je dal ljubljanski gubernij natisniti Osnutek instrukcije za višje rihtarje in podrihtarje, ki naj bi ga okrajne gosposke uporabljale kot pripomoček za poduk rihtarjev predvsem na osnovi policijske zakonodaje. Na vprašanje združene dvorne pisarne se ljubljanskemu guberniju leta 1844 še ni zdelo potrebno, da bi občine dobile predstavnikiški organ.

KLJUČNE BESEDE: *konskripcijska občina, davčna občina, podobčina, glavna občina, katastrska občina, soseska, rihtar, župan, Osnutek instrukcije za višje rihtarje in podrihtarje*

ABSTRACT

THE BEGINNINGS OF THE COMMUNES IN CARNIOLA

The communes have had their roots on one hand in the neighbourhoods or communities, and on the other hand in the lowest level administrative units, established by the absolutist state. In the first place, the need for the establishment of the communes became evident during the count of the population and at the time of carrying out the recruitment activities (1770), then in the period of Josephine tax and land register regulation (1789), and afterwards following the revival and restoration of the Austrian authority in the year 1814 in the form of the principal communes and sub-communes as the units for auxiliary administrative bodies and authorities of the district lords. It should be stressed that since the year 1809 Carniola was a part of the French Ilirian provinces and afterwards, from the year 1814 on, it had a different regulation of the administrative bodies and authorities on the lower level. The sub-communes experienced some minor territorial changes and modifications when the new land-tax cadaster surveys, based upon the patent of the emperor Franz Joseph I, had been brought about. In the year 1814 the former neighbourhoods or communities and towns (with the exception of the provincial capital Ljubljana) as well as the boroughs were incorporated into the sub-communes. In accordance with the development described above the duties of the principals of the communes, the so-called "rihtars", underwent major changes as well.

The operation of the communes had not been adequately nor suitably regulated. In the year 1843 the Ljubljana "gubernij" (governor) printed the Draft of the instructions for the "superior rihtars" and "vice-rihtars" which were ment to be used by the lords as the resource for the instruction of the rihtars, especially on the basis of the police legislation. In 1844, responding to the question of the associated court office, the Ljubljana "gubernij" (governor) had not yet considered it necessary that the communes would get a representative administrative body.

KEY WORDS: *conscriptive commune, taxation commune, sub-commune, principal commune, cadaster commune, community, "rihtar", mayor, Draft of the instructions for the "superior rihtars" and "vice-rihtars"*

* Pričujoči članek je natisnjen v počastitev osemdesetletnice Petra Ribnikarja.

Konskripcijske občine

Vladarjev predpis z dne 10. marca, nato pa še deželni patenti v mesecu aprilu 1770 so utemeljili novi sistem novačenja ter zato ukazali popis prebivalstva (konskripcijo) in splošno oštevilčenje hiš. Pri tem so morali oblikovati t. i. šteвне oddelke, to je skupnosti hiš, ki so nosile na hišnih tablicah isto krajevno ime. Kadar ni šlo za strnjeno naselje, marveč le za posamične hiše, so ravnali tako, da so samostojno po cerkvenih soseskah oštevilčili združene okoliše in jih tudi po njih poimenovali. Okoliše, v katerih so bila strnjena naselja, poleg tega pa tudi posamezne hiše, so oštevilčili skupaj z bližnjim naseljem. Kot je poročalo gospostvo Tuštanj deželnemu glavarstvu na Kranjskem, je bilo pri tem tudi veliko nedoslednosti.¹

V Notranji Avstriji, kjer ni bilo zaokroženih zemljiškogospodarskih območij, marveč je imel vsak dominij podložnike v različnih župnijah, nekateri celo v različnih okrožjih, so kmalu spoznali, da popisa in novačenja ne bo mogoče zadovoljivo izvajati s pomočjo zemljiških gospostev. Pomagali so si z nabornookrajnimi komisarji. Tako so na podlagi okrožnice deželnega glavarstva z dne 30. avgusta 1779 razdelili Štajersko na osnovi župnij v politične naborne okraje in v vsakem okraju za nabornookrajnega komisarja imenovali višjega uradnika tistega gospostva, ki je imelo sedež sredi okraja ali večino podložnikov. Enako so ravnali na Kranjskem (okrožnica deželnega glavarstva z dne 22. aprila 1780). Na Koroškem pa so naložili naloge v zvezi s konskripcijo in novačenjem že na podlagi patenta z dne 25. junija 1777 deželskim sodiščem in večjim obgradjem. Delovno področje nabornookrajnih komisarjev se je v naslednjem desetletju močno povečalo in poseglo tudi na splošno politično področje. Tako so na podlagi uredbe gubernija z dne 5. julija 1785 morali skrbeti za objavljane predpisov ter skupaj z okrožnimi uradi za nadzor nad izvajanjem teh. Skrbeti so morali za odkrivanje prestopkov in siceršnjih prekrškov, obenem pa so dobili pooblastilo, da s prisilo dosežejo upoštevanje predpisov. Na okrajne komisarje so prešle tudi druge vojaške zadeve kot nastanitev vojaštva, priprava in dobave za vojaštvo itd., nakar so imeli s tem od leta 1789 vse več dela. Ko so bile s patentom z dne 5. novembra 1789 vpeljane policij-

ske direkcije, so lahko bili le nabornookrajni komisarji tisti, ki so jim na podeželju dodelili te naloge. Tako so v njihovo delovno področje sodile varnostna, нравstvena, zdravstvena, požarna, ubožstvena, obrtna in poselska policija. Na podlagi tega so imeli tudi jurisdikcijo v težjih policijskih prestopkih. Nanje so prenesli tudi izterjavo robote na glavnih cestah in pri vodogradbenih delih ter določanje deležev, ki so jih morali prispevati hišni posestniki za ceste in druge gradnje itd. Naštete naloge nabornookrajnih komisarjev so ostale tudi po letu 1790, čeprav so deželni stanovi zelo nasprotovale političnim nalogam komisarjev; besedico "naborni" so zanje v nazivu začeli opuščati, ker ni več izražala njihove dejanske vloge.²

Že na podlagi predpisov o ustanovitvi so si morali nabornookrajni komisarji v vsakem naselju ali združenem okolišu izbrati kot pomoč pri svoji službi občinskega rihtarja (v okrožnici z dne 30. avgusta 1779 je ta imenovan še Gemeinrichter) in dve starešini (Ortsälteste). Zato so šteвне oddelke začeli imenovati tudi konskripcijske občine.

Prva naloga rihtarjev je bila nabornookrajnemu komisarju sporočati spremembe v zvezi s popisom ter sodelovati pri vojaških revizijah. Hkrati s širjenjem nalog komisarjev so se seveda večala tudi opravila rihtarjev in teh ni bilo malo. Pač pa sta dvorna dekreta z dne 19. januarja 1789 in 16. marca 1802 izrecno prepovedala rihtarjem opravljati kakršnekoli naloge sodstva ali samovoljno kaznovati prebivalce občine. Za svoje delo niso prejeli plačila.³

Občine jožefinske davčne in urbarialne regulacije

Novе vrste občin so nastale v zvezi z jožefinsko davčno in urbarialno regulacijo; osnova te sta bila izmera zemljišč, a brez izdelave map (kart), in ugotavljanje njihovega donosa. Zato so na podlagi uredbe z dne 2. novembra 1784 okraje, v okviru katerih so izvajali davčno regulacijo (večinoma so bili to politični naborni okraji), razdelili na davčne občine. Te so predstavljale že prostorsko omejene

¹ Vasilij Melik, Naselja kot upravno-statistične enote: razvoj in struktura števnih oddelkov na Slovenskem, *Geografski vestnik*, 20–21 (1948–1949), str. 153–194; Jože Žontar, *Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848*, Ljubljana 1998, str. 133.

² Johann Tschinkowitz, *Darstellung des politischen Verhältnisses der verschiedenen Gattungen von Herrschaften zur Staatsverwaltung, zu ihren Beamten und Unterthanen in der österreichischen Monarchie mit besonderer Rücksicht auf die Provinzen Steyermark, Kärnten und Krain*, I, Graz 1827, str. 396–402; Jože Žontar, Nastanek in razvoj upravnih okrajev na Slovenskem do leta 1849, *Zgodovinski časopis*, 34 (1980), str. 119–153.

³ Franz Joseph Schopf, *Die Bezirksoberigkeiten in den innerösterreichischen Provinzen, deren Wirkungskreis und Amtshandlungen, mit besonderer Rücksicht auf Steyermark*, Graz 1844, I, § 96.

ozemeljske enote. Osnova za oblikovanje davčnih občin so bili števeni oddelki. Kot izhodišče je veljalo načelo, da hiše in zemljišča, ki jih je obsegal števeni oddelk, sestavljajo občino. Kjer pa so bili števeni oddelki premajhni, so morali združiti v občino več naselij oziroma združenih okolijev z lastnim oštevilčenjem, tako da je občina štela vsaj 40 do 50 hiš oziroma posestnikov. Pri tem so morali upoštevati krajevne razmere in možnost lahkega dostopa. Ime občine se je ravnalo po največjem kraju v njej. Pri oblikovanju teh občin pa so morali dosledno upoštevati meje župnij (na Štajerskem in Kranjskem) oziroma deželskih sodišč in obgradij (na Koroškem), ker so bile te osnova za oblikovanje okrajev, in to tudi če je imela npr. župnija enklave ali pa je meja župnije oziroma sodišča delila kraj. Razdelitev občin so predlagale gosposke, ki so vodile davčno regulacijo. Pri sestavi občin so bili popravki števnih oddelkov redki.⁴

Število občin jožefinske davčne regulacije prikazuje naslednja razpredelnica (stanje leta 1789):⁵

Okrožje	Davčne občine	Prebivalci
Ljubljana	288	47.247
Novo mesto	373	54.222
Postojna	218	117.942

Skupno je bilo na Kranjskem 879 davčnih občin. Od teh so jih 89, ki so sodile v devinski okraj in Istro (to je v postojnsko okrožje), leta 1814 ločili od Kranjske.

Pri izdelavi katastra so davčne občine potrebovale svojega predstojnika, rihtarja. Na podlagi patenta z dne 20. aprila 1785, s katerim je Jožef II. ukazal v dednih deželah popisati in izmeriti rodovitna zemljišča in nepremičnine ter ugotoviti njihov donos, so lahko gosposke, ki so vodile davčno regulacijo, za to delo uporabile obstoječe rihtarje oziroma ustrezne krajevne predstojnike; kjer teh ni bilo, pa so jih morali postaviti – volili so jih vaščani sami. Na Kranjskem so potekale volitve občinskih rihtarjev tako, da je "poslovodeči" uradnik gosposke sklical odbor npr. šestih do osmih mož, ti pa so nato izvedli volitve. Ljubljanski okrožni glavar je avgusta 1785 in nato spet de-

cembra 1787 ugotavljal, da v vseh občinah še niso postavljeni za davčno regulacijo predpisani rihtarji ter da je treba to takoj opraviti.

Glede rihtarjev niso iskali navezave na tradicionalne vaške župane, na to kaže dogodek v občini Šinkov Turn pri Vodichah (obsegala je kraje Vasca, Selo, Koseze in Kot): ko so morali leta 1785 zaradi obveznosti pri davčni regulaciji opraviti skupno prisego, je v vsakem kraju naveden tako rihtar kot soseski župan.⁶

V zvezi z uvedbo novega davčnega sistema, ki je začel veljati 1. novembra 1789, je patent z dne 18. septembra 1789 določal nove volitve rihtarjev. Naloga novih občinskih predstojnikov in rihtarjev, ki so sicer postali organi novih davčnih okrajev, je bila predvsem pobiranje davkov; za to naj bi prejeli tudi zmerno nagrado. Dominiji, ki so vodili davčno regulacijo, so morali v oktobru poskrbeti za izvedbo. Rihtarja je volila občina, in to za neomejen čas, lahko pa ga je odpoklicala, če je menila, da ni vreden njenega zaupanja. Na Kranjskem so pripravili za občinske rihtarje v slovenščini tiskani Navuk za župana ali rihtarja te soseske.⁷

Vlogo takratnih rihtarjev opeva tudi Pesem od tega rezsvetleniga sveta anonimnega avtorja⁸:

Rihtarja jemati
more vsaka vas,
da zna dnarje šteti
in odreti nas.
More znat patente
ket kršanski nauk,
skrbi pak na cente,
da odrajta davk.

Posledica preklica davčne in urbarialne regulacije v maju oziroma juniju 1790 (za Štajersko 5. maja, za Kranjsko 20. maja, za Koroško 10. junija) je bila tudi odprava nove davčne organizacije. Vendar pa je nova teritorialna enota, davčna občina, kmalu prišla prav. V začetku 19. stoletja so jo začeli uporabljati kot osnovo za izračun raznih obveznosti. Tudi Francozi so v Ilirskih provincah vzeli leta 1811 za osnovo pri določanju območij komun

⁴ *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die k. k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer systematischen Verbindung*, 6, Wien 1786, str. 67–69; Jože Žontar, *Struktura uprave in sodstva*, str. 134.

⁵ Joseph Karl Kindermann, *Beiträge zur Vaterlandskunde für Innerösterreichs Einwohner*, I, Graz Februar 1790, str. 115; Maks Miklavčič, Predjožefinske župnije na Kranjskem v odnosu do politične uprave, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, 25–26 (1944–1945), str. 37.

⁶ Jože Žontar, *Struktura uprave in sodstva*, str. 135–136.

⁷ *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die k. k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer systematischen Verbindung*, 17, Wien 1790, str. 160, 250, 274; Sergij Vilfan, Soseske in druge podeželske skupnosti, v: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovenecv: Zgodovina agrarnih panog*, II, Ljubljana 1980, str. 50; Jože Žontar, *Struktura uprave in sodstva*, str. 136.

⁸ Alfonz Gspan, *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja*, I, Ljubljana 1978, str. 325.

(merij) v novomeškem in beljaškem distriktu občine jožefinske davčne regulacije.⁹

Predpisi v zvezi z urbarialno in davčno regulacijo so po večini dvojezični. Predpis z dne 10. februarja 1789 občino (Gemeinde) sloveni kot gmajna, okolina, županija ali soseska, v predpisih po letu 1790 pa so začeli uporabljati zanjo enoten izraz soseska; enako se v prvem predpisu rihtar (Richter) sloveni kot župan ali rihtar, po letu 1790 pa enotno kot rihtar.¹⁰

Davčna regulacija ni pustila posledic pri ureditvi političnih nabornih okrajev ter rihtarjih v konskripcijskih občinah. Ker niso prejeli plačila, so pogosto nastale težave, ko je bilo treba dobiti novega rihtarja. Tako je leta 1799 soseska Dob odgovorila okrožnemu glavarju, da bo za vas Dob težko, skoraj nemogoče dobiti drugega sposobnega rihtarja, ki bi znal brati in pisati. V vasi ni bilo nikogar, ki bi lahko prevzel to nalogo, ne da bi imel škodo pri svojem gospodarstvu in ne da bi ga to močno oviralo pri njegovem delu. Izdatne letne nagrade za opravljanje službe mu soseska ne more zagotoviti, sicer pa občina rihtarja zase ne potrebuje. Iz tega primera je videti, da so si okrožni uradi prizadevali, da bi imeli nabornookrajni komisarji po občinah povsod svoje pomočnike rihtarje ter da so rihtarja še vedno razlikovali od soseskega župana.¹¹

Rihtarji so postali nujno potreben pomožni organ, tako da so jih obdržale tudi komune (merije) v obdobju francoskih Ilirskih provinc.

Občine po letu 1814

Po obnovitvi avstrijske oblasti so v deželah nekdanjih Ilirskih provinc zopet vpeljali upravo v okrajih s pomočjo okrajnih gospodk. Nota organizacijskega dvornega komisarja grofa Sauraua ilirskemu generalnemu guvernerju baronu Lattermannu z dne 13. junija 1814 je vsebovala tudi začasno novo razdelitev okrajev ter določitev okrajnih gospodk. Pri tem so se kolikor mogoče držali stare razdelitve nabornih okrajev, zdelo pa se jim je potrebno v več primerih odstopiti od te razdelitve. Več okrajev so morali v primerjavi s prejšnjim ob-

segom občutno povečati in jim določiti obseg po namenu vlade. Tako naj ne bi štel noben oblastveni okraj na deželi, kolikor zaradi krajevnih okoliščin to ne bi bilo mogoče, če je bil v goratem svetu veliko manj kot 5.000 ali veliko več kot 7.000 prebivalcev, oziroma če je bil v ravnini veliko manj kot 6.000 ali veliko več kot 8.000 prebivalcev. Poleg tega ni bilo mogoče ob tedanji reorganizaciji komune, ki jih je vpeljala francoska vlada, razdeliti, ne da bi hkrati v matrikah direktnih davkov ter v obstoječi davčni ureditvi povzročili veliko zmedo ali ne bi bila potrebna težavna preureditev, ki vsaj za takrat glede na okoliščine ni bila primerna. Tako je bilo potrebno novim okrajem dodeliti le cele komune, ki so jih poimenovali glavne občine. Te so imele določeno število malih konskripcijskih občin; poimenovali so jih podobčine. Zanje je francoska vlada odredila le malo sprememb ter je njihovo staro hišno številčenje skoraj povsod ostalo nespremenjeno. Dodelitev katere teh podobčin drugemu okraju, kolikor bi se pokazalo, da bi bilo glede na krajevno lego to primernejše, pa bo mogoče izvesti v naslednjih letih, ko bodo obnovljene davčne matrike ali ko bo v bližnji prihodnosti uvedena neka nova davčna stopnja.

Organizacijski uredbi priložen izkaz o razdelitvi kranjskih in beljaškega okrožja na okraje in glavne občine navaja naslednje število dotedanjih konskripcijskih občin:

Okrožje	Glavne občine	Konskripcijske občine
Ljubljana	48	898
Novo mesto	57	379
Postojna	20	387

Baron Lattermann je moral imenovanim gospodvom začasno izročiti oblastveno upravo dodeljenega okraja v vladarjevem imenu na način deželno-knežje delegacije. Gospodstva so morala jamčiti za zaupane posle in še posebej za prejeti javni denar, ker so jim zaupali tudi davčno upravo. Upravo političnih poslov so morala prevzeti s 1. avgustom, enako tudi sodstvo v spornih zadevah, izvajanje nespornega sodstva, obravnavanje skrbništva ter opravljanje sirotinskih poslov, s 1. septembrom pa je bilo nanje preneseno tudi pobiranje deželno-knežjih davkov v istih oblastvenih okrajih.

V glavnih mestih Ljubljani in Gorici so bile postavljenečasne deželno-knežje mestne in deželne pravde, torej združena sodišča, pristojna za vse prebivalce glavnih mest, za plemstvo, duhovščino in preostale deželnim pravdam sicer dodeljene osebe vse dežele, pristojna pa so bila tudi za kazenske zadeve vse dežele. Zato je bilo potrebno v teh mestih

⁹ Janez Šumrada, Prebivalstvo v slovenskih predelih Napoleonove Ilirije, *Zgodovinski časopis*, 52 (1998), str. 54; Martin Wutte, Die Bildung der Gemeinden in Kärnten, *Carinthia I*, 113, Klagenfurt 1923, str. 22.

¹⁰ ARS, AS 14 (Gubernij v Ljubljani), patenti, šk. 6; Za sredo 19. stoletja prim. Janko Polec, "Župan" in "občina" v novjšem slovenskem izrazoslovju, *Zgodovinski časopis*, 5 (1951), str. 222–233.

¹¹ Jože Žontar, *Struktura uprave in sodstva*, str. 181.

začasno postaviti zgolj politično-ekonomske magistrature, ki niso imeli opraviti z nobeno vrsto sodstva, da bi s 1. avgustom nadomestili dotedanje merije (mairie). Deželni uradi so dobili nalogo, da na primeren način ukrepajo glede definitivne organizacije teh magistratov v skladu s potrebami ter premoženjsko močjo mest. Njihovo delovno področje je moralo biti omejeno le na stari pomerij mest; v njem so morali biti popolne politične okrajne gosposke, neposredno odvisne od okrožnega urada. Okoliške vasi, doslej vključene v komuno, je morala izročiti Ljubljana okraju Komenda, Gorica pa okraju gospostva Grafenberg. To sta bila edina taka primera, da je moral ljubljanski oziroma goriški okrožni urad izvesti delitev glavne občine ter njenih davčnih matrik. Razen glavnih mest Ljubljane in Gorice so vsa ostala deželnoknežja, toliko bolj pa podložna mesta in trge, vsaj začasno podredili v političnih zadevah ter glede krajevnega sodstva zgolj okrajnim gosposkam.

Ker so morale imeti okrajne gosposke podrejena orodja in pomočnike, so morale v svojih okrajih, takoj ko so začele delovati, postaviti občinske rihtarje, kakršni so obstajali v avstrijskih deželah. Da pa bi to ureditev bolje prilagodili novi razdelitvi okrajev, je morala okrajna gosposka rihtarja izbrati iz občine ne le v vsaki podobčini (konskripcijski občini) ali kjer so bile te prav majhne za več skupaj, temveč tudi v vsaki glavni občini, in sicer za to sposobnega, razumnega moža kot višjega rihtarja; preostali rihtarji (podrihtarji) so mu bili podrejeni. Rihtarji niso bili upravičeni do plačila, vsem rihtarjem pa so obljubili oprostitev občinskih robot ter obveznosti priprave v naravi kot tudi vojaških nastanitev. Poleg tega je morala vsaka podobčina izvoliti izmed sebe še dva odbornika, da sta občino zastopala v občinskih zadevah in ju je bilo mogoče zaslišati v imenu občine.

S 1. avgustom so morali dotedanji meri, municipalitete in komunski prejemniki z novimi okrajnimi gosposkami opraviti likvidacijo komunskih blagajn. Pri tem so morali vse premoženje v denarju, zemljiščih ali nepremičninah, kar ga je bilo pred letom 1809/1811 v lasti posameznih malih občin, posebno mest in trgov, in kar je francoska vlada vključila v premoženje komun, vrniti posameznim podobčinam. Vsaka podobčina je bila upravičena do užitka svojega premoženja, od 1. avgusta je morala po predpisih, ki so veljali v avstrijskih deželah, voditi svoje občinsko računovodstvo, zaključni račun pa predložiti v pregled ter potrditev, in sicer deželnoknežji kraji deželnemu knjigovodstvu, vsi drugi kraji pa politični okrajni gosposki.

Dvorna organizacijska komisija je še pozvala,

naj se zadnjega julija okrajne gosposke s svojim osebjem in izvoljenimi občinskimi rihtarji ter odstavljene meri zberejo v župnijski cerkvi okrajne gosposke; tam naj bi zbranemu ljudstvu razglasili s prižnice, da od 1. avgusta spet velja avstrijska ureditev, župnike pa so pozvali, naj nato opravijo slovesno službo božjo. Čez mesec in pol naj bi začel torej zopet delovati avstrijski sistem.¹²

Generalni guverner, baron Lattermann, je nato opozoril dvornega komisarja, grofa Sauraua, da je nastala napaka v razdelitvi ljubljanskega okrožja; v okraju Mekinje naj bi bila namreč pomotoma navedena glavna občina Motnik. Baron Lattermann je tudi izrazil bojazen, da bo podrihtarjev veliko, ker si je večina vasi želela lastnega rihtarja. Zato je menil, da bi morali omejiti preširoke oprostite rihtarjev; to bo v breme revnejših podložnikov, ker so za rihtarje izbirali zlasti najpremožnejše. Občinske robote, priprave in vojaške nastanitve naj bi bili oproščeni le višji rihtarji, podrihtarji pa le občinske robote, vsi pa le od posesti, obremenjene z davjatvami, ne pa od zemljišč, ki so jih dobili v užitek ali so jih imeli kot lastno posest. Spraševal se je tudi, ali naj se pri določitvi ljubljanskega pomerija držijo predpisa iz leta 1799, ki je najnataneje določal meje predmestij glede trošarine (to je davščine od porabe vina, mesa in glasbe) ter hišnega oštevilčenja.

Saurau je 22. julija odločil, da mora glede Motnika ostati pri pogodbi, sklenjeni med Avstrijo in Francijo (22. marca 1811) in da pripada Kranjski; v prihodnje pa naj bo to glavna občina enakega imena. Pred francosko zasedbo je bil namreč trg štajerska enklava na Kranjskem, na podlagi omenjene pogodbe pa je pripadel poleg drugih manjših območij Ilirskim provincam, zato pa so tedaj razne kranjske posesti na levem bregu Save odstopili Štajerski. Skliceval se je tudi na noto z dne 13. junija, s katero je le konskripcijske občine razglasil za podobčine ter pri tem določil, naj postavijo v vsaki taki podobčini, če so te zelo majhne pa za več skupaj, rihtarja. Ob tem pogoju ni mogoče množiti rihtarjev po številu vseh majhnih vasi. Sicer ni nameraval rihtarjem podeljenih ugodnosti vzeti, tudi ne zgolj

¹² ARS, AS 14 (Gubernij v Ljubljani), reg. VII, 1814, št. 8174; Organizacijska uredba začasnega ilirskega generalnega gubernija z dne 23. junija 1814, *Ergänzungs-Sammlung der politischen, Cameral- und Justiz-Gesetze und Verordnungen, welche für das Herzogthum Krain und den Villacher Kreis Kärntens im Königreiche Illyrien von dem Zeitpunkte der Wiederbesitznahme bis einschließig des Jahres 1818 erlassen worden sind*, I/2, Laibach 1836, str. 141–142; Janko Polec, *Kraljestvo Ilirija: Prispevek k zgodovini razvoja javnega prava v slovenskih deželah*, Ljubljana 1925, str. 146–168.

omejiti na višje rihtarje, ker so bili posli podrihtarjev prav tako zelo ter pravzaprav še bolj obremenjujoči in nadležni kot posli višjih rihtarjev. Razume pa se, da se oprostitev rihtarjev vseh občinskih robot, obveznosti priprege v naravi, kot nastanitve vojaštva, lahko nanaša le na njihove hiše, ki jih imajo neposredno, in ne na to, kar imajo dodatno. Če je deželno-glavarska okrožnica z dne 18. septembra 1799 pomerij glavnega mesta Ljubljane glede trošarine in predvsem glede številčenja hiš najprimerneje označila, naj bi jo brez pridržkov upoštevali tudi pri izvedbi določil note z dne 13. junija.¹³

Več meščanov Ljubljane je prosilo, da bi smel odbor 24 mož izvoliti bodočega župana. V noti ilirske dvorne organizacijske komisije z dne 20. junija 1814 je grof Saurau sporočil, da je vladar v vseh deželno-knežjih krajih iz določenih razlogov odpravil volitve predstojnikov magistratov. Imenovanje županov v deželnih glavnih mestih si je pridržal sam, imenovanje županov v preostalih deželno-knežjih krajih pa je zaupal deželnim uradom. Za imenovanje ljubljanskega župana naj bi zato prosili vladarja, takoj ko bo odločeno o reguliranju magistrata, njegovega osebja ter njihovih plač. Baron Lattermann pa je moral do 1. avgusta poskrbeti začasno zasedbo politično-ekonomskega magistrata, in sicer imenovati za župana nekoga, ki je bil povsem usposobljen za politična vprašanja, za svetnike pa take osebe, ki so po svojih lastnostih in vedenju uživale spoštovanje in zaupanje "razumne" javnosti. Tako je 30. junija imenoval za začasnega župana dotedanjega mirovnega sodnika Jožefa Korkalja, za začasnega magistratnega svetnika dotedanjega apelacijskega notarja Jožefa Urbasa, za začasnega sekretarja, protokolista in ekspeditorja dotedanjega apelacijskega notarja Martina Mihaela Gersona. Sicer se je za mesto začasnega župana neuspešno potegoval tudi dotedanji mer dr. Janez Rozman, ki se je skliceval na svoje zasluge pri upravljanju javne službe ob ponovnem nastopu avstrijske vlade. 27. decembra se je grof Saurau strinjal še z začasno nastavitvijo Krisostoma Snoja, graškega magistratnega kriminalnega zapisnikarja (aktuarja) kriminalnih zadev kot drugega magistratnega svetnika.¹⁴

Novomeški okrožni urad je 20. julija poročal, da so v njegovem okrožju štiri deželno-knežja mesta, namreč Novo mesto, Metlika, Višnja Gora in Črnomelj. V Novem mestu in Metliki so obstajali organizirani magistrati tretjega razreda; v Višji Gori in Črnomlju sta bila sodna upravitelja tudi predstojnika. Menil je, da bi moral generalni gubernij še pred 1. avgustom imenovati predstojnike teh štirih mest, ker imajo mesta lastne dohodke, ti pa morajo biti pod nekim nadzorom. Saurau je v svojem odgovoru opozoril generalni gubernij na določilo v organizacijski uredbi z dne 23. junija, da morajo biti vsaj za sedaj začasno, razen obeh glavnih mest Ljubljane in Gorice, vsa deželno-knežja mesta, toliko bolj pa podložna mesta in trgi, podrejeni v vseh političnih zadevah ter glede krajevnega sodstva zgolj okrajnim gosposkam. Imenovana mesta so, ne glede na njihovo dotedanjo klasifikacijo, ki ni prišla več v poštev, postala na podlagi organizacijske uredbe glavne občine in so bila dodeljena okrajnim gosposkam, kolegialnemu kapitulju Novo mesto, gospostvu Višnja Gora, komendi Metlika in komendi Črnomelj, ta pa so bila dolžna kot orodje za izvajanje svojih nalog za vsako glavno občino imenovati za to sposobnega moža kot višjega rihtarja; temu so bili drugi rihtarji podrejeni. Na ta način bi bil namen nadzora dosežen. Kolikor pa bi bil obseg mestnih dohodkov tolikega pomena, da bi zahteval posebnega uradnika, naj bi ga predlagala okrajna gosposka, okrožni urad pa s svojim mnenjem guberniju v potrditev.¹⁵

Meščani deželno-knežjega mesta Kranj so se poleg drugega pritožili, da ne morejo biti ravnodušni do tega, da jim je bilo odvzeto nesporno sodstvo in da bodo nad premoženjem njihovih sirot tuje okrajne gosposke izvajale zaporo, inventuro in skrbstvo. Že zaradi varnosti so zato prosili, da jim obnovijo magistratno ureditev. Mestna občina v Kočevju je prosila za dovoljenje, da bi lahko zopet sami volili mestnega sodnika, ki naj bi bil neposredno odvisen od okrožnega urada. Grof Saurau je z noto 22. oktobra naročil generalnemu guberniju, da mora prosilce poučiti, da ta želja ni združljiva s sistemom nove okrajne razdelitve in ureditvijo okrajnih komisariatov ter da bo sloga meščanske občine z imenovanjem višjega rihtarja – ta bo vedno izbran iz mestne občine – manj izpostavljena kaki motnji kot z volitvami. Pri tem je bilo vsaki občini dovoljeno ugovarjati imenovanju, če je imela

¹³ ARS, AS 14 (Gubernij v Ljubljani), reg. VII, 1814, št. 10156 ad 8174.

¹⁴ ARS, AS 14 (Gubernij v Ljubljani), reg. VII, 1814, št. 8435, 8506, 18273, vse ad 8174; O ureditvi magistratov: Jože Žontar, *Struktura uprave in sodstva*, str. 110–113, 152–153; O sestavi ljubljanskega politično-ekonomskega magistrata leta 1830: Jože Žontar, Ljubljana in uprava Kraljestva Ilirije, v: Fran Viljem Lipič, *Topografija c.-kr. deželnega*

glavnega mesta Ljubljane z vidika naravoslovja in medicine, zdravstvene ureditve in biostatike, Ljubljana 2003, str. 549.

¹⁵ ARS, AS 14 (Gubernij v Ljubljani), reg. VII., 1814, št. 10163 ad 8174.

tehtne razloge.¹⁶ Na ta način ni bilo več nikakršnih možnosti, da bi se obnovila mestna avtonomija.

Na koncu je prišla na vrsto še ureditev podobčin. V organizacijski uredbi z dne 13. junija je grof Saurau postavil načelo, da morajo okrajem dodeljene glavne občine, to je nekdanje komune, ostati cele in nedeljene. Glede podobčin, ki naj jih obsegajo, pa uredba ni ničesar vsebovala, ker to še ni bilo tako nujno. Zato je nota z dne 20. novembra odredila regulacijo podobčin na Kranjskem in v beljaškem okrožju. Okrajne gosposke so morale, glede na to, da so najboljše poznale krajevne okoliščine, s pritegnitvijo višjih rihtarjev izdelati predlog za razdelitev glavnih občin na sorazmerno število podobčin, po preverjanju in potrditvi okrožnega urada pa izkaz delitve na podobčine za ves okraj; okrožni uradi naj bi pripravili zbirnik za svoje območje, generalni gubernij pa naj bi te zbirnike dostavil dvorni komisiji za regulacijo zemljiškega davka in dvorni organizacijski komisiji.

Glede delitve na podobčine je nota ponovila opozorilo, da pri delitvi glavnih občin na podobčine še ne smejo glavnim občinam ničesar niti odvzeti niti dodati, ker je na razmejitvi glavnih občin temeljil provizorični davčni kataster. Kolikor bi bilo zaradi lokalnih okoliščin to kdaj zaželeno, naj bi predloge navedli med opombami, v spremnem poročilu pa razloge v prid temu. Odločitev pa je bila pridržana dvorni komisiji za regulacijo zemljiškega davka ter dvorni organizacijski komisiji. Naj dodamo, da je bilo takih predlogov precej. Podobčina je morala biti dobro povezana, lahko dostopna, obdana z naravnimi mejami in po možnosti zaokrožena krajevna celota. Praviloma naj ne bi obsegala veliko več kot 100 hiš ali 500 prebivalcev in ne veliko manj kot 50 hiš ali 250 prebivalcev. Če pa so to narekemale krajevne okoliščine, so smeli od teh meril odstopiti.

Mesta in trgi, posebno če so imeli pomembnejše skupno premoženje, so morali s pripadajočimi hišami vsak zase tvoriti podobčino, tudi če so bili večji ali manjši glede na predpisana merila. To je pomenilo, da ni bilo dovoljeno mestom in trgov kot podobčinam ničesar vzeti, pa tudi ničesar dodati. Naj opozorimo, da je bilo doslej o mestih kot občinah govor kot o glavnih občinah.

Vsako ob jožefinski davčni regulaciji sprejeto davčno občino je bilo potrebno določiti kot podobčino, kolikor je izpolnjevala omenjene zahteve. Kjer pa so bile te jožefinske občine premajhne, so lahko dve ali tri, ki so ležale skupaj, združili v eno

podobčino, če niso na ta način preveč presegle načrtovanega obsega. Preostale dele glavne občine so morali, kolikor so bili dovolj veliki, določiti kot svoje podobčine, kolikor pa so bili za to premajhni, pa zaenkrat vključiti v davčno občino, na katero so mejili. Kolikor so več malih krajev, ki so bili blizu, združili v podobčino, so morali podobčino poimenoovati po največjem kraju ali kraju, ki je bil najbolj na sredi. Vsaka podobčina naj bi imela ali dobila svoje tekoče hišne številke. Tam, kjer bi se morale po novi razdelitvi hišne številke spremeniti, je bilo potrebno to v opombah navesti ter v spremnem poročilu tudi pojasniti.¹⁷

Za izvedbo delitve glavnih občin na podobčine je bil določen rok – mesec dni. Predlogi so bili večinoma do izteka roka pripravljene, izboljšave ter popravki zbirnikov pa so vzeli več kot pol leta časa. Ker niso bile dovoljene spremembe območij glavnih občin in okrajev, je ljubljanski okrožni urad opozoril, da zato nekaterih podobčin ni bilo mogoče oblikovati v zaželenem obsegu. Sploh pa je bil mnenja, da bi bilo potrebno v prihodnje izvesti ponovno razdelitev na podobčine, ki bi ustrezala krajevnim razmeram in bi posegla tudi v tedanjo razdelitev na glavne občine in okraje.

Grof Saurau se je na to odzval z noto z dne 20. januarja 1815; v njej piše, da predlogi o takih spremembah za sedaj ne morajo imeti drugega učinka kot to, da ostanejo kot zaznamki, dokler ne bo sprememba v davčnem katastru tega omogočala. Poudarila je tudi, da bi podobčine praviloma oblikovali v obsegu občin jožefinske davčne regulacije, vendar ni imel Saurau nič proti temu, da so tu in tam več občin davčne regulacije glede na zahtevani obseg združili v eno podobčino ali pa spremenili ime davčne občine. Tudi ni nasprotoval, če je bila občina davčne regulacije glede na predpis kot podobčina prevelika, da so jo na dve ali več podobčin razdelili, vendar s pogojem, da bodo skupaj vedno imele obseg občine davčne regulacije in da ni bilo od te nič odvzeto ali dodano. Glede mest in trgov pa je grof Saurau opozoril na noto z dne 20. novembra 1814, da morajo ti s pripadajočimi hišami vedno tvoriti podobčino, četudi bi bili večji ali manjši glede na predpisano merilo. Iz tega je izhajalo tudi to, da mestom in trgov ni bilo dovoljeno dodajati drugih krajev v podobčino, niti od mest ali trgov kot podobčin ničesar odvzeti. Tudi

¹⁶ ARS, AS 14 (Gubernij v Ljubljani), reg. VII, št. 14975, 15481, obe ad 8174.

¹⁷ ARS, AS 14 (Gubernij v Ljubljani), reg. VII, 1814, št. 16895, ad 8174; *Ergänzungs-Sammlung der politischen, Cameral- und Justiz-Gesetze und Verordnungen für das Herzogthum Krain und den Villacher Kreis Kärntens im Königreiche Illirien von dem Zeitpunkte der Wiederbesitznahme bis einschließig des Jahres 1818 erlassen worden sind*, I/3, Laibach 1836, str. 297–300.

dvorna komisija za regulacijo zemljiškega davka je priporočala okrožnim uradom, naj odstopanja od jožefinske razdelitve, če ni tehtnih vzrokov, odklanjajo in si bolj prizadevajo za ohranitev. Sicer so morali v izkazih o delitvah glavnih občin na podobčine opozoriti, če je prišlo zaradi posebnih razlogov do delitve in razkosa jožefinskih davčnih občin, ter to utemeljiti. Takoj ko je okrožni urad potrdil razdelitev glavne občine, so morali v vsaki novi podobčini postaviti občinskega rihtarja, kot je bilo predpisano v organizacijski uredbi.¹⁸

Po opravljenih izboljšavah do uvedbe stabilnega sistema zemljiškega davka, razdelitve niso smeli več spreminjati, dvorna komisija za regulacijo zemljiškega davka pa je 20. decembra 1815 naročila guberniju, naj sestavi glavno preglednico razdelitve vsega gubernija na okrožja, sekcije, okraje, glavne občine in podobčine na podlagi seznama naselij z dodatkom števila hiš in prebivalcev. Preglednica je izšla v letih 1818–1819 v tiskani obliki in kaže to število občin:¹⁹

Okrožje	Glavne občine	Podobčine
Ljubljana	48	347
Novo mesto	57	379
Postojna	20	160

Skupno je bilo tako na Kranjskem 125 glavnih in 886 podobčin. V zvezi z oštevilčenjem hiš, ki naj bi med francosko vlado postalo neurejeno in ga je grof Saurau zaradi policijskih potreb štel za zelo nujno, je bilo veliko nejasnosti. Nekatere okrajne gosposke glede tega sploh niso izrazile stališča ali pa so deloma le na splošno pripomnile, da ni potrebna nobena sprememba; druge so menile, da naj bi imela vsaka na novo oblikovana podobčina tekoče hišne številke, ki bi se nadaljevale skozi posamezna naselja, ki so jo sestavljala. Ljubljanski okrožni urad pa je menil, da je potrebno novo oštevilčenje hiš le ko so bile skupaj oštevilčene hiše posameznih naselij razdeljene med dve podobčini. Grof Saurau je v noti z dne 20. januarja 1815 vztrajal, da mora vsaka podobčina dobiti svoje tekoče hišne številke. Nerede, ki bi lahko nastali, če bi posamezni, podobčini pripadajoči kraji izgubili svoje hišne številke, bi lahko preprečil tako, da bi ob novi tekoči hišni številki v okviru podobčine navedli še dotedanjo krajevno hišno številko. Nato

je 25. marca 1815 centralna dvorna organizacijska komisija ukazala v razmejenih podobčinah brez javne objave izvesti popravke ali po potrebi novo hišno oštevilčenje s pomočjo političnih uradnikov.²⁰

V organizacijski uredbi z dne 23. junija 1814 je bilo določeno, da morajo vrniti posameznim občinam, posebno mestom in trgom, premoženje, ki jim je prvotno pripadalo in ga je francoska vlada združila v premoženju komun ali združenih občin. Nato je nota dvorne organizacijske komisije z dne 22. novembra 1814, ki se je navezovala na noto izpred dveh dnevvov, uredila oblastno upravo teh občin in upravljanje njihovega posebnega premoženja. Kjer je taka občina le s prebivalci, ki so bili udeleženi pri skupni zvezi in premoženju, sestavljala glavno občino, je morala kot taka ostati združena. V nasprotnem primeru pa so jo morali izločiti kot posebno podobčino. V prvem primeru je dobila višjega rihtarja; z njim je bila neposredno podrejena okrajni gosposki, v drugem primeru pa podrihtarja; z njim je bila podrejena višjemu rihtarju glavne občine, sicer po položaju podrejenemu okrajni gosposki. Da bi razlikovali občine, ki so bile privilegirana mesta in trgi, so se smeli njihovi rihtarji (višji rihtarji ali podrihtarji), imenovati mestni ali trški rihtarji, vendar s tem v ničemer ni smela biti spremenjena njihova podrejenost. Vsi rihtarji so bili brez razlike po določenih organizacijske uredbe orodje okrajne gosposke in jih je izbrala iz občine ter niso prejeli nobenega plačila.

Vsaka podobčina je morala po določenih organizacijske uredbe izmed sebe izvoliti dva odbornika, ki sta morala zastopati občino v občinskih zadevah in ju je bilo mogoče v imenu občine zaslišati. Ta dva odbornika torej nista imela v zadevah javne službe, ki je morala potekati po ukazih okrajne gosposke in rihtarja, nobene besede. Nasprotno pa sta morala v občinskih zadevah, zlasti tudi pri upravljanju občinskega premoženja, služiti rihtarju kot svetovalca in v teh zadevah sta imela tudi pravico govoriti v imenu občine. Njuna služba je bila brezplačna, kot je bila od nekdaj.

V večjih občinah so lahko poleg tega po potrebi nastavili občinskega komornika ali blagajnika (ta je moral, po navodilih rihtarja, obračunati prejemke in izdatke), gradbenega vodjo (skrbeti je moral za zgradbe, mostove, vodnjake, vodovode, tlakovanje, ceste, gasilske pripomočke itd.), pri tem pa ni smel izvrševati izplačil ali prejemati denarja), stražmojstra (moral je izvajati krajevno policijo, pri tem pa

¹⁸ ARS, AS 14 (Gubernij v Ljubljani), reg. VII, 1815, št. 47, 117, 410, 920, 921, 1496, 3067, 5118. 6337, vse ad 47.

¹⁹ ARS, AS 14 (Gubernij v Ljubljani), reg. VII, 1815, št. 13909 ad 47; *Alphabetische Tabelle aller Ortschaften von Krain und den Villacher Kreis, Laibach 1818–1819*; Janko Polec, *Krajevstvo Ilirija*, str. 310–327.

²⁰ ARS, AS 14 (Gubernij v Ljubljani), reg. VII, 1815, št. 47, 920, 921, 3736, vse ad 47.

je moral biti neposredno podrejen rihtarju), enega, v večjih občinah nekaj policijskih slug (podrejeni so bili stražmojstru) ter nekaj poljskih in gozdnih čuvajev. Vse navedeno osebje naj bi glede na potrebe in krajevne okoliščine zmerno nagradili iz občinskih sredstev. Komornika in gradbenega vodjo je morala izvoliti občina, preostalo osebje rihtar, vse pa je morala potrditi okrajna gosposka. Drugih uradnikov pri občinah niso smeli niti nastavljeni niti plačevati, ker pri občinah niso bili potrebni. Kvečjemu so smeli pri večjih občinah, ki so imele pomembnejše gospodarstvo in torej dovolj dohodkov, dovoliti rihtarju pisarja; lahko ga je izbral po svoji uvidevnosti in plačeval iz občinske blagajne.

V vseh občinah so morali vpeljati gospodarno poslovanje s svojim premoženjem, da bi se njihova blagajna kolikor mogoče kmalu opomogla in dajala presežke za splošno koristne namene. V skladu s splošnimi predpisi o gospodarnem poslovanju so morale vse kolikor toliko pomembne občinske blagajne na začetku leta izdelati finančni načrt in ob koncu leta položiti obračun. V finančnih načrtih so morali zmerno načrtovati vse potrebne izdatke, znatni izredni izdatki med letom pa so bili dopustni le s privoljenjem oblasti, ki so bile določene za potrjevanje finančnih načrtov in računskih zaključkov ob koncu leta. Te so bile: za deželnoknežje privilegirane kraje provincialno državno knjigovodstvo, za vse druge občine pa okrajne gosposke, morale pa so jih dostaviti še okrožnim uradom v pregled.

K noti je ilirski generalni gubernij pripomnil, da je najbrž kot privilegirane kraje razumeti mesta in trge, ki so bili do leta 1809 privilegirani, po organizacijski uredbi z dne 23. junija 1814 pa so bili vsi prejšnji privilegiji razglašeni za ugasle.²¹

Občine in izdelava franciscejskega zemljiško-davčnega katastra

Dvorna komisija za regulacijo zemljiškega davka je z uredbo z dne 10. novembra 1821 sporočila, da v Primorju dela končujejo in bodo na Kranjskem začeli merjenje in izdelavo map (kart) za potrebe novega zemljiško-davčnega katastra, ki je bil predpisan s patentom o regulaciji zemljiškega davka dne 23. decembra 1817.²²

Osnovno katastrsko ozemeljsko enoto so poimenovali katastrska občina. Vsaka katastrska obči-

na je dobila svojo katastrsko mapo in elaborat; ta je vseboval potrebne meritve in cenitve dohodkov od zemljišč in zgradb. Oblikovanje občin je prišlo na vrsto po končani trigonometrični triangulaciji, in sicer na podlagi komisijske ocene okrajnih gosposk na predlog okrožne komisije za regulacijo zemljiškega davka.

Praviloma je vsaka podobčina predstavljala katastrsko občino. Spremembe obsega podobčin so bile potrebne, če podobčina ni imela več kot 500 dolnjeavstrijskih oralov površine, če je bila kot brezobličien lik in se je vlekla bodisi kot ozek trak tik ob drugi ali pa jo je ozemlje druge podobčine v celoti ali v večjem delu obdajalo ter če so bila zemljišča dveh ali več podobčin, katerih naselja so bila sicer ločena, med seboj pomešana. Ker so na Kranjskem obstajale glavne občine, so morali, kjer je bilo le mogoče, pri tej koncentraciji oziroma delitvi občin upoštevati, da so nastajale spremembe le v okviru glavnih občin. Spremembe je morala potrditi deželna komisija za regulacijo zemljiškega davka. Tako so občine jožefinske davčne regulacije posredno predstavljale tudi na Kranjskem osnovo za občine franciscejskega zemljiško-davčnega katastra.²³

Leta 1825 je gubernij naložil okrožnim uradom v Ljubljani, Postojni, Novem mestu in Beljaku, da pripravijo preglednice o dejanski razporeditvi naselij po podobčinah zaradi sprememb, ki so nastale ob izdelavi katastra. Ugotavljali so, da so izvedle spremembe večinoma le okrajne gosposke iz različnih vzrokov, ki jih okrožni uradi vedno niti niso odobrili, in da so potrebni popravki deželne razdelitve. Dejansko pa to pomeni, da so se po opravljenih popravkih podobčine pokrivalo s katastrskimi občinami.²⁴ Odslej so šematizmi ljubljanskega gubernija prinašali tudi sezname katastrskih občin; teh je bilo skupno 931, od teh po okrožjih:²⁵

Okrožje	Katastrske občine/Podobčine
Ljubljana	349
Novo mesto	364
Postojna	218

²³ *Instruktion zur Ausführung der zum Behufe des allgemeinen Katasters in Folge des 8. und 9. § des allerhöchsten Patentens vom 23. December 1817 angeordnete Landesvermessung*, Wien 28. Februar 1824, predstavlja izpopolnjeno prvo instrukcijo za katastrsko izmero iz leta 1820, ARS, AS 1102 (C.-kr. generalna direkcija zemljiško-davčnega katastra), šk. 2; ARS, AS 748 (Gospodstvo Krumperk), fasc. 9, normalije V/8.

²⁴ ARS, AS 14 (Gubernij v Ljubljani), reg. VIII, 1825, 34–28, št. 9505,10083, 22549.

²⁵ *Schematismus des laibacher Gouvernements-Gebietes im Königreiche Illyrien für das Jahr 1843*, str. 343.

²¹ ARS, AS 14 (Gubernij v Ljubljani), reg. VII, 1814, št. 16896 ad 8174.

²² ARS, AS 748 (Gospodstvo Krumperk), fasc. 9, normalije V/8.

Poslovanje občin

Predpisi o poslovanju občin so bili zelo pomanjkljivi. Po predhodni dveletni obravnavi so se pri ljubljanskem guberniju leta 1832 prvič obširno posvetovali o vprašanju, ali in kakšno instrukcijo za občinske predstojnike, po vzoru teh, kakršne so obstajale v celovškem, salzburškem in mülhlskem okrožju, bi bilo potrebno izdati tudi na Kranjskem. Poročevalec, gubernijski svetnik Johann Nep. Vessel je bil mnenja, da je treba šteti občinske predstojnike le za pomožne organe okrajnih komisariatov in da sploh ni potrebno, da bi v imenu deželnega urada izdali občinskim predstojnikom splošno instrukcijo. Okrajnim komisariatom naj bi prepustili, svoje pomožne organe po lastni presoji smiselno poučiti, glede na posebne krajevne in osebne razmere ter potrebe. Večina pa je glasovala za objavo take instrukcije, vendar kratke in razumljive, nato naj bi jo prevedli v deželni jezik.

Instrukcije, ki so drugod že obstajale, so ponovno poslali okrožnim uradom s prošnjo za mnenje, ti pa so se odzvali z zelo obširnimi predlogi. V letu 1833/34 so jih pri guberniju predelali in pripravili osnutek instrukcije ter predložili združeni dvorni pisarni. Ta ga je vrnila s pripombo, da od občinskih rihtarjev na osnovi tako obsežne instrukcije preveč zahtevajo. Pred očmi morajo imeti potrebo po splošni instrukciji, primerni sposobnostim in položaju občinskih predstojnikov (1835).

O osnutku instrukcije so se v guberniju ponovno posvetovali, a so ga večinoma obdržali ter mu dodali še nekaj dostavkov. Nato je zadeva ležala pri združeni dvorni pisarni šest let, dokler ni ta leta 1841 zahtevala od gubernija nadaljnjih predlogov. Povod za to je bila obravnava vzrokov za povečanje števila umorov in hudih telesnih poškodb na Kranjskem ter je bila izražena želja, da bi izboljšali občinsko ureditev glede na krajevno policijsko dejavnost. Obravnave pa pri guberniju niso nadaljevali, dokler ni prišel v Ljubljano novi guverner Joseph baron Weingarten, ki je posredoval na Dunaju. Nato je 22. decembra 1842 združena dvorna pisarna ugotovila, da predložena instrukcija za občinske organe ne prinaša nobenih novih organizacijskih uredb, marveč vsebuje le pouk in opozorila tem organom glede na obstoječi policijski red in tovrstne policijske zakone. Zato ji ni bilo potrebno izdati dovoljenja za objavo, marveč je prepustila odločitev o tem guberniju. Samo po sebi pa se razume, da je treba instrukcijo razumeti kot koristno in olajšajoče navodilo občinskim organom za smotrno izvajanje njihovih policijskih subsidiarnih opravil, kajti kot tako strogo obvezujočo normo,

kakršne so bile obvezne za javne uradnike, so jo morale upoštevati nadzorne višje oblasti. Sicer bi zahtevali preveč in neprimerne stvari ter bi bil njen smisel zgrešen zaradi zastraševalnega učinka na te, ki naj bi prevzeli brezplačne in neprijetne občinske urade.

Z nekaj manjšimi popravki so nato pri guberniju besedilo pripravili za natis (22. aprila 1843), vendar ne kot splošno veljavno instrukcijo, marveč kot Osnutek instrukcije za višje rihtarje in podrihtarje. To so poslali vsem okrajnim uradom z izrecno pripombo, da jim je lahko kot vodnik za smiselno dajanje navodil občinskim predstojnikom.

Instrukcija je na splošno opredeljevala obveznosti višjih rihtarjev in podrihtarjev kot vzdrževanje reda in miru med prebivalci. To so dosegali na podlagi lastnega ukrepanja in na podlagi prijave predpostavljeni gosposki. Podrobno so našteje posebne obveznosti podrihtarjev, kot npr. da ne smejo trpeti zbiranja, nemirov, preteпов, ekscesov, streljanja in vsega, kar moti mir, prepovedanih iger, popivanja, prenočevanja sumljivih oseb, beračev, vagabundov, dezerterjev, samskih deklet brez službe ali drugih tujih žensk, mazačev, trgovcev z zdravili brez potnega lista, hudodelcev, tatov in roparjev na begu, skrivnih naselitev itd. Sledijo navodila, kako ravnati pri hudodelstvu, požaru ali povodnji, kako skrbeti za javno zdravje, za poljsko in cestno policijo, na kaj morajo podrihtarji paziti v šolskih zadevah, kakšne so njihove obveznosti v vojaških zadevah, kako naj upoštevajo red za posle ter kako naj objavljajo ukaze okrajne gosposke. Obveznostim višjih rihtarjev in občinskih odbornikov pa je instrukcija namenila le vsakemu po en člen, v katerih je le ponovila določila iz organizacijske uredbe.²⁶

O postavljanju rihtarjev instrukcija ne govori, kaže, da so to sčasoma opravljali s sodelovanjem občine. V Kranju je npr. okrajna gosposka izvajala volitve mestnega predstojništva, to je rihtarja in odbornikov, vsaka tri leta, za to pa so morali prositi okrožni urad. Tako je leta 1836 staro mestno predstojništvo najprej nadomestilo volilne može, ki so umrli, z drugimi preudarnimi meščani (v Kranju je bilo tedaj 16 volilnih mož), ti pa so nato izvolili novo mestno predstojništvo. Sploh pa so ves čas poudarjali, kako težko je najti primerne rihtarje in odbornike, posebno še, ker niso prejeli nobene denarne nagrade. Težko jih je bilo pregovoriti za to nalogo, med drugim tudi zato, ker so bili izpostavljeni številnim nevšečnostim, če so vestno opravljali

²⁶ ARS, AS 14 (Gubernij v Ljubljani), reg. VIII, 1843, št. 34–152.

svojo dolžnost. Razumljivo je, da največji del rih-tarjev in odbornikov ni znal ne brati ne pisati, marveč so se le podkrižali.²⁷

Leta 1843 je združena dvorna pisarna prosila deželne gubernije za mnenje, ali bi bil potreben zakon, po katerem bi morale občine pri vseh načrtovanih splošno koristnih dejavnostih, npr. cestnih, šolskih, cerkvenih in drugih gradnjah izvoliti odbor z največ petimi osebami, ki bi z večino glasov odločal o obveznih prispevkih občanov, npr. v obliki robote ali denarja. Dogovarjanja za dosego pripravljenosti vseh, pogosto zelo številnih udeležencev, so spremljale neskončne težave, zato so take splošno koristne načrtovane dejavnosti čisto spodletele le zaradi trmoglavosti nekaj posameznikov. Šlo je pravzaprav za uvedbo občinskih predstavništva.

Ilirski gubernij v Ljubljani je v svojem poročilu 5. junija 1844 navedel (združena dvorna pisarna je morala urgirati za odgovor), da vsi kranjski okrožni uradi štejejo objavo takega zakona za nepotrebno. S tem se je strinjal tudi sam in poudaril, da na Kranjskem in v beljaškem okrožju v tej zadevi ne velja več stara avstrijska ureditev. Menil pa je, da bi bila kaka dodatna izjava primerna, celo potrebna, da bi s tem obstoječi organizacijski predpisi postali pravna norma tudi za sodne odredbe. S tem bi bil postavljen cilj spreminjajočemu se vedenju oblasti in predvsem iz tega izvirajočim dosedanjim težavam pri izvedbi vseh splošno koristnih dejavnostih

na osnovi prispevkov. Potrebo je utemeljeval nadalje s tem, ker niso organizacijski predpisi o volitvah in času trajanja ter o učinku mnenj odbornikov, določali nič drugega kot to, da jih je treba voliti izmed občine. Tudi je stalno spreminjajoče se vedenje oblasti zaradi različnega razlaganja omenjenih predpisov ugled občinskih predstojnikov močno zmanjšalo. Zato niso člani občine volitvam svojih odborov posvečali vedno ustrezne pozornosti in potemtakem obstajajo deloma odborniki, ki niso povsem sposobni in ne uživajo polnega zaupanja članov občine.²⁸

Večina podobčin je upravljala tudi gmajno, to je nekdanje premoženje soseske. Kadar je bilo potrebno s tem v zvezi podati obvezno izjavo, so morali sklicati vse člane soseske, ti pa so sklepali z večino glasov; enako so ravnali, če je bilo potrebno, izvoliti opolnomočence, da so zastopali sosesko. Za to niso imeli pooblastila ne rih-tar ne odbornika.²⁹

Kako so v drugi polovici 19. stoletja sodili občinski sistem iz prve polovice tega stoletja? Menili so, da se je ureditev glavnih občin in podobčin po obdobju francoske vlade dobro obnesla in da so občine zaradi svojega zmerne delovnega področja marsikaj dobrega storile.³⁰ Na splošno pa je mogoče na vsakem koraku ugotoviti, da je dejansko oblast v občini predstavljala okrajna gosposka, v mestih pa tudi okrožni urad, oba pa sta se vtikala tudi v malenkosti. Stvari so se spremenile šele s provizoričnim zakonom o občinah z dne 17. marca 1849.³¹

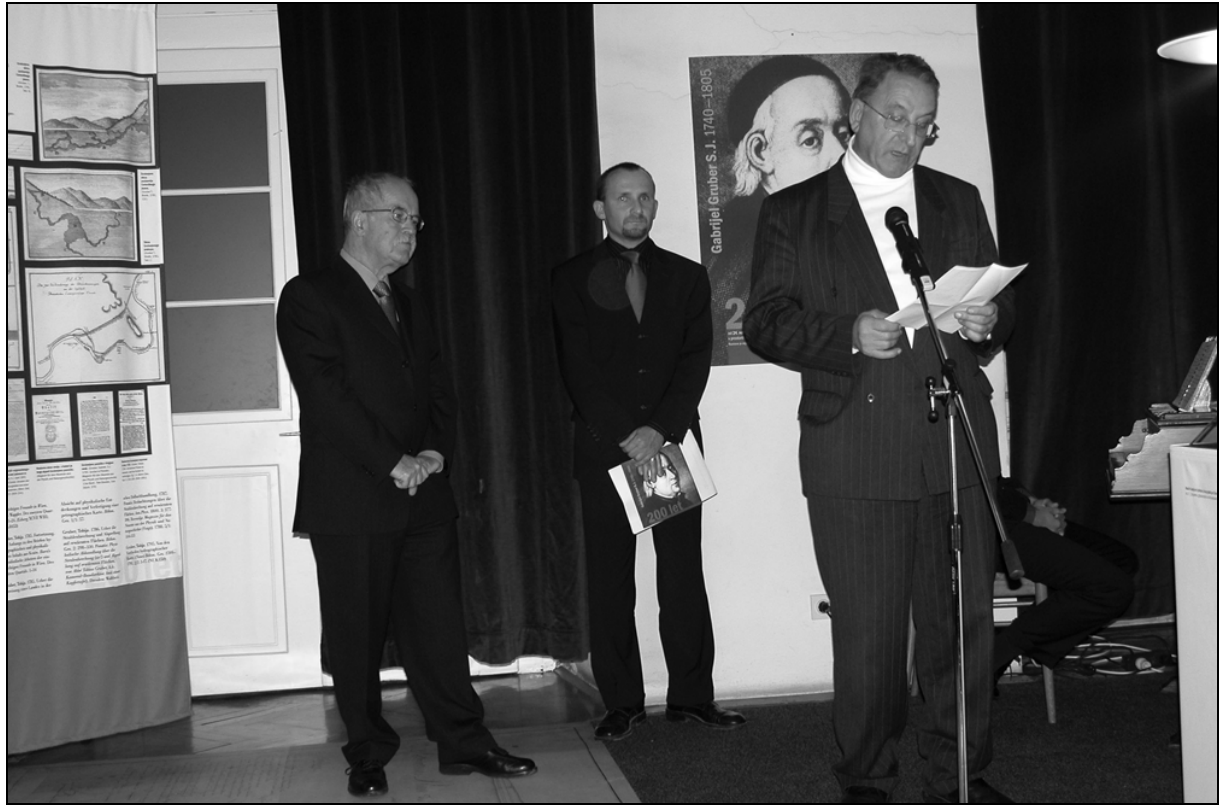
²⁸ ARS, AS 14 (Gubernij v Ljubljani), reg. VIII, 1844, št. 27–140.

²⁹ Janko Polec, "Župan" in "občina" v novejšem slovenskem izrazoslovju, *Zgodovinski časopis*, 5 (1951), str. 231.

³⁰ Jože Žontar, Načrt preureditve občin na Kranjskem v letih 1868 do 1888, *Grafenauerjev zbornik*, Ljubljana 1996, str. 560.

³¹ Za nadaljnji razvoj občin na Kranjskem prim.: Janko Polec, Uvedba občin na Kranjskem l. 1849/1850, *Zgodovinski časopis*, 6–7 (1952–1953), str. 686–732; Jože Žontar, Občinski red za Kranjsko leta 1866, *Zbornik ob devetdesetletnici arhiva*, Ljubljana: Zgodovinski arhiv (Gradivo in razprave 8) 1988, str. 88–103; Isti, Načrt preureditve občin na Kranjskem v letih 1868 do 1888, *Grafenauerjev zbornik*, Ljubljana 1996, str. 553–571; Marjan Drnovšek, Ljubljanski mestni statuti 1850–1934, *Kronika*, 29(1981), str. 126–135; Marko Kambič, Pravni in praktični vidiki ljubljanske občinske avtonomije od marčne revolucije do propada monarhije, *Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete v Ljubljani*, 55 (1995), str. 149–169.

²⁷ Jože in Majda Žontar, Kranj v Prešernovem času, *Prešernovi dnevi v Kranju*, Kranj 2000, str. 24; Janko Polec, Uvedba občin na Kranjskem l. 1849/1850, *Zgodovinski časopis*, 6–7 (1952–1953), str. 694, 698, 700, 718.

Otvoritveni govori na razstavi ob 200. letnici smrti patra Gabrijela Gruberja v ARS. Od leve proti desni: predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti prof. dr. Boštjan Žekš, direktor Arhiva Republike Slovenije dr. Matevž Košir in zastopnik predstojnika slovenske jezuitske province pater dr. Lojze Bratina. (ARS, foto B. Jurca)